

De Verhalen van Zuidoost-Drenthe

De Verhalen van Zuidoost-Drenthe

Jan Veenstra

Schrijver: Jan Veenstra
Coverontwerp: Jan Veenstra
ISBN: 9789403849126
© Jan Veenstra

Voorwoord

De Verhalen van Zuidoost-Drenthe neemt de lezer mee op een reis door de tijd, beginnend in het hart van Nieuw-Amsterdam en Veenoord. Deze dorpen groeiden uit tot het centrale knooppunt van Zuidoost-Drenthe. De ligging was uniek: waterwegen kwamen er samen, waardoor turf en landbouwproducten zoals aardappelen snel konden worden afgevoerd. Later volgden trambanen en spoorlijnen, die het gebied nog beter bereikbaar maakten. De zich ontwikkelende olie-industrie maakte vooral gebruik van het spoor, terwijl de kanalen hun belangrijke rol behielden voor de landbouw.

Vanuit dit startpunt ontvouwt zich de geschiedenis van een regio die altijd in beweging is geweest: van de hunebedbouwers die hun sporen in steen nalieten, via de middeleeuwse strijd rond Coevorden, tot de grootschalige ontginningen van het veen en de bloei van industrie en landbouw. Het boek volgt de opkomst van dorpen en steden, het harde leven van arbeiders en de sociale strijd die daarbij hoorde. De oorlogsjaren en de daaropvolgende wederopbouw krijgen hun plaats, maar ook de keerzijde van de geschiedenis: de leegloop, het verdwijnen van werk en de zoektocht naar nieuwe betekenis.

Dankzij de vele anekdotes is het bovendien een leuk en leesbaar boek, waarin het landschap en de verhalen van de mensen van Zuidoost-Drenthe samenkomen. Het schetst een herkenbaar en meeslepend portret van een regio die telkens weer opstaat. Een verhaal over verleden, heden en toekomst – een verhaal dat nooit ophoudt.

In dit boek, De verhalen over Zuidoost-Drenthe, heb ik geen oorlogsverhalen uit de Tweede Wereldoorlog opgenomen. Deze zijn gebundeld in het afzonderlijke boek Oorlogsverhalen uit Zuidoost-Drenthe, verschenen in 2024 in het kader van 80 jaar bevrijding (ISBN 9789403781907).

Hoofdstuk 1 – Begin en lijnen door het land

Zuidoost-Drenthe stond in het begin van de 19e eeuw op kadastrale kaarten bekend om zijn uitgestrekte veengebieden. Aan de zuid- en oostkant reikte het tot aan de grens met Duitsland, met de stad Coevorden en plaatsen als Schoonebeek, Nieuw-Schoonebeek. In het westen lagen Dalen, Oosterhesselen, Meppen, Zweeloo en Sleen, en in het noorden Emmen, Odoorn, Roswinkel, Weerdinge en Ter Apel. Binnen deze grenzen strekte zich een onherbergzaam landschap uit, Waar later de plaatsen Veenoord, Nieuw-Amsterdam, Erica, Klazienaveen, Weiteveen ontstonden waarover de Drentse zanger Daniël Lohues dichtte:

“Hier kom ik weg, veur mien hiele leben, Ben 'k met dizze horizon verweben.”

Het was een wereld van veen en nog eens veen, doorsneden door plassen zoals het Zwarte Meer, Bergermeer en Emmermeer, en door stroompjes als het Drostendiep, Schoonebekerdiep, Bergerbeek en de Runde. Tussen dit natte en moerassige land verhief zich de Hondsrug, een langgerekte zandrug die van Emmen tot Groningen liep en het landschap als een natuurlijke ruggengraat doorkruiste. Waar het veen vaak onbegaanbaar was, bood de Hondsrug vaste grond: eeuwenlang volgden handelsroutes, legerwegen en boerensporen deze hoge zandgronden. Parallel aan de Hondsrug liep nog een tweede verhoging door het landschap, de Slenerrug – ook wel Rolderrug genoemd – die zich uitstreckte van Coevorden tot Rolde.

Beide ruggen hadden niet alleen invloed op de bewoning en de routes, maar ook op het weer. De hogere zandgronden warmden sneller op in de zon en koelden sneller af in de nacht dan de omringende veengebieden. Mistbanken trokken 's morgens vaak vanuit de lage veenvelden tegen de flanken van de ruggen omhoog, terwijl de toppen al in het zonlicht lagen. Regenwater stroomde hier gemakkelijker af, waardoor de zandruggen droger en beter bewoonbaar waren, maar ook vaker te maken hadden met wind en droogte. Zo bepaalden Hondsrug en Slenerrug niet alleen het landschap, maar ook het dagelijks weerbeeld van de mensen die er woonden.

Rond 1688 werd in dit landschap een onverwachte streep getrokken: soldaten legden een strategische dijk aan, de Heeren- of Leidijk. Van Den Hool via Veenoord, Den Oever en Foxel liep hij helemaal door naar Bourtange. Deze dijk diende niet alleen als verdedigingswerk, maar ook als weg. Eeuwenlang bepaalde hij de lijnen in het landschap. Toen de verdedigingslinie in 1850 officieel werd opgeheven, bleef de Herendijk als stille getuige achter – een weg die tot op de dag van vandaag nog zichtbaar is.

Vóór 1650 kenmerkte Zuidoost-Drenthe zich door een uitgestrekt agrarisch landschap, doorsneden door veengebieden, moerassen en heidevelden. De bevolking leefde verspreid, in kleine dorpen en boerderijen, nauw verbonden met de natuur en het veen. Het dagelijks leven draaide om landbouw, veeteelt en het gebruik van het veen als brandstof en inkomstenbron. Boerderijen waren vaak gebouwd van hout of plaggensteen, met rieten daken die bescherming boden tegen kou en regen. Binnen leefden mensen, vee en soms werkplaatsen onder één dak. Een bijzonder type veestal was de zogenaamde **boo**, zoals de Willemsboo bij Nieuw-Schoonebeek. Deze diende als stal voor het vee en bood de booheer, de knecht die de dieren verzorgde, een klein woon- of kookkamertje. Zulke bouwwerken waren onmisbaar voor de zomerse weiding van ossen en gaven het landschap een eigen gezicht.

De dorpen, zoals Dalen, Sleen, Odoorn, Zweeloo en Schoonebeek, waren kleinschalig en zelfvoorzienend, hun ritme bepaald door de seizoenen. Alleen Coevorden vormde een stedelijk centrum. De stad had muren, poorten en een marktplaats. Boeren kwamen er hun producten verkopen, handeldrijven en belasting betalen. Coevorden had bovendien een belangrijke militaire en bestuurlijke rol en groeide uit tot knooppunt van handel, bestuur en communicatie in het verder dunbevolkte landschap.

Lang vóór deze dorpen, boerderijen en boo's hun plaats vonden, was Zuidoost-Drenthe al bewoond door de Trechterbekercultuur (circa 3400–2850 v.Chr.). Deze

vroege boeren lieten een blijvend spoor achter met de bouw van hunebedden. Met enorme zwerfkeien, door het ijs uit Scandinavië meegevoerd, stapelden zij grafkamers die dienden als monument voor hun doden en hun gemeenschap. Rond Sleen, Odoorn, Zweeloo en Emmen liggen nog altijd meerdere van deze prehistorische bouwwerken, die duizenden jaren deel uitmaken van het Drentse landschap.

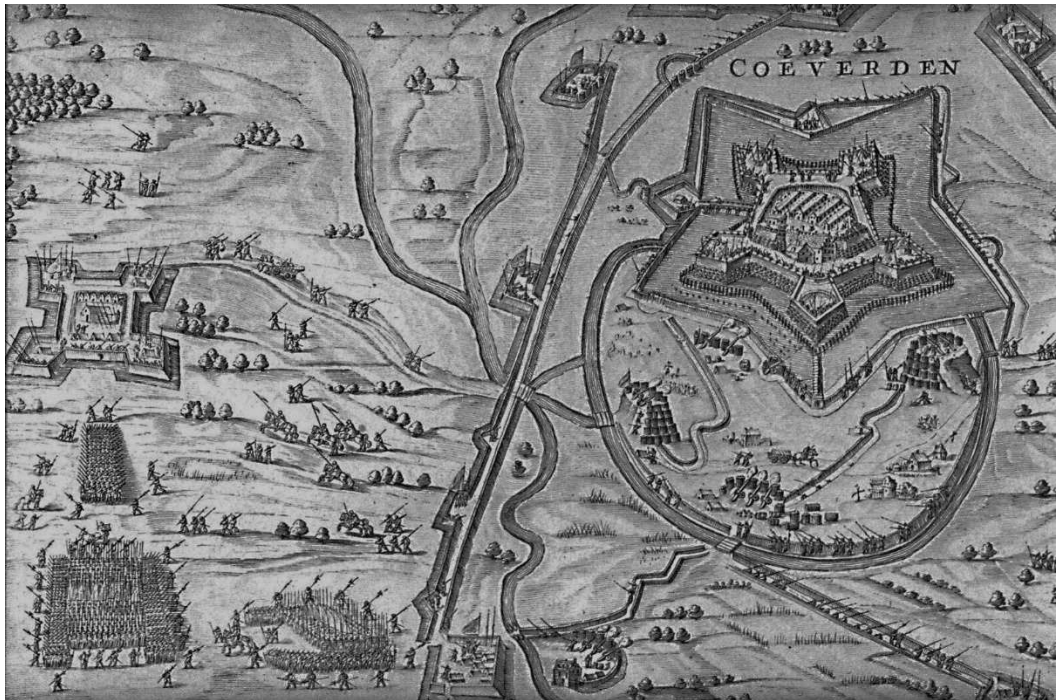
Voor de bewoners van de 17e eeuw waren de hunebedden een mysterie. Men dacht aan graven van reuzen, heidense rituelen of verborgen schatten. Daarmee kregen de stenen een mythische status, verweven met volksgeloof en overlevering. Zo bleven ze stille getuigen van een tijd waarin gemeenschap, geloof en verbeelding nauw verbonden waren.

Ook elders zijn sporen van het verre verleden zichtbaar. Op de heide ten zuiden van Oosterhesselen lag eeuwenlang het zogenoemde **Hunnenkerkhof**. Dit was geen kerkhof in christelijke zin, maar een grafveld uit de IJzertijd, omstreeks 800 voor de jaartelling. Hier begroef men de doden in grafheuvels, omlijst door greppels die een ritueel patroon vormden. Het grafveld is grotendeels verdwenen, maar enkele heuvels en greppels zijn in 1975 gereconstrueerd, zodat bezoekers vandaag nog een glimp krijgen van de wereld van bijna 2800 jaar geleden.

Springen we vooruit naar de vroege middeleeuwen, dan treffen we de **Prinses van Zweeloo**. In 1952 werd haar graf ontdekt, gevuld met sieraden, mantelspelden en kralen. Zij leefde in de 5e eeuw en kreeg een begrafenis die verre boven het alledaagse uitstak. Of zij priesteres, stamhoofdvrouw of leidster was, weten we niet, maar haar graf toont dat ook Drenthe deel uitmaakte van een bredere wereld waarin macht, ritueel en status een rol speelden.

Na de vroege middeleeuwen groeide Zuidoost-Drenthe uit tot een lappendeken van dorpen en boerderijen. Het boerenleven draaide om akkerbouw, veeteelt en het gebruik van het veen. Coevorden, met zijn ligging als doorgang door het veen, werd een knooppunt van handel, markten en bestuur. De stad kreeg muren, poorten en schansen en groeide uit tot het militaire hart van de regio.

In de 17e eeuw raakte Zuidoost-Drenthe betrokken bij de grote conflicten van Europa. Het veenlandschap, eeuwenlang een natuurlijke grens, werd toneel van troepenbewegingen. Met zijn schans en vestingwerken was Coevorden een sleutelpunt in de verdediging van de Republiek. In 1672, het Rampjaar, trokken de troepen van de bisschop van Münster, Bernhard von Galen – berucht als **Bommen Berend** – Drenthe binnen. Dorpen werden geplunderd, boerderijen verbrand, bewoners sloegen op de vlucht. Wat eeuwenlang een rustige agrarische streek was, belandde plots in het oog van de storm.

Toen de troepen van Münster waren verdreven, troffen de inwoners een verwoest landschap aan. Boerderijen lagen in puin, dorpswegen waren verlaten, het veen verwaarloosd. Toch keerden velen terug. Met gereedschap en wat vee begonnen ze hun leven opnieuw op te bouwen. Oude boerderijen werden hersteld of opnieuw opgetrokken, dorpen als Sleen, Dalen, Oosterhesselen en Schoonebeek herleefden langzaam. Akkerbouw en turfsterkerij hervatten hun oude ritme.

Coeverden zelf kwam sterker uit de strijd. Met de kennis van vestingbouwer Menno van Coehoorn kreeg de stad moderne bastions en grachten. Het werd opnieuw een strategisch en economisch knooppunt. Tegelijk bood het veen werk en inkomen: nieuwe kolonies verrezen en mensen trokken toe. Predikanten boden steun en moed, en het geloof vormde een bindende factor in moeilijke tijden.

Stap voor stap, jaar na jaar, herrees Zuidoost-Drenthe. Uit de as van oorlog en rampspoed groeide een veerkrachtige samenleving. Het was een tijd van soberheid en arbeid, maar ook van hoop en vooruitgang. Te midden van hunebedden, IJzertijdgrafvelden en de herinnering aan de Prinses van Zweeloo herrees de streek – klaar om de volgende hoofdstukken van haar geschiedenis te schrijven.

Hoofdstuk 2 Het Drentse strafrecht

Het oude landrecht

Het Drentse strafrecht vindt zijn wortels in het **Landrecht van 1412**, opgesteld door **bisschop Frederik van Blankenheim**. Daarin werden de oude gebruiken en wetten van het Drentse volk vastgelegd. De doodstraf gold toen voor moord, brandstichting, verkrachting en diefstal. In de plechtige, vijftiende-eeuwse taal klinkt dat zo:

“Item soe is lantrecht, wie den anderen vermoerdet, of mortbrant, of vrouwen vercraft, die hebbe oer lijf verboert.” Met andere woorden: wie doodt, brand sticht of schendt, verliest zijn leven.

De scherprechter van Drenthe

In vroegere eeuwen ging het recht in Drenthe niet zachtzinnig toe. De doodstraf werd er zonder omwegen voltrokken, en wie als misdadiger eenmaal was veroordeeld, kon zijn leven als verloren beschouwen. De scherprechters zwoeren bij hun aanstelling niemand „slappelijck” te zullen „tracteren” — geen vriendendienst, geen genade, maar ook geen wreedheid uit haat of nijd. Recht moest recht blijven, al was het meedogenloos.

Tijden van geweld en willekeur

In de onrustige **Gelderse tijd** (1522–1536), toen Drenthe korte tijd onder het bewind van **Karel van Gelre** en diens beruchte veldheer **Maarten van Rossum** viel, was er van rechtspraak nauwelijks sprake. Plunderingen, brandstichting en moord bepaalden het gezag. Pas tijdens de **Spaanse tijd**, die tot 1594 duurde, kwam er weer orde. Er werd opnieuw recht gesproken, al was het recht van die dagen hard. In **Assen** werd in 1560 een nieuwe galg getimmerd, met nieuwe „coorde ende touwen, omme te pynighen ende te hangen.” Ook **Coevorden** bezat een galg, waar men misdadigers ter dood bracht. Een berucht voorbeeld uit die tijd is dat van **Berend de Kloppenborch**, een dief die al eens eerder met justitie in aanraking was geweest. Hij had bij een eerdere straf een beenwond opgelopen, waardoor hij niet meer kon lopen. Toen hij in 1562 opnieuw werd veroordeeld, moest hij naar het schavot worden gedragen. Een smid werd geroepen, en met behulp van een windas werd hij, half verlamd, omhoog gehesen om aan de galg zijn einde te vinden. Zo ging het er in die dagen aan toe: streng, onverbiddelijk, maar volgens de wet.

Een eigen beul

Na 1600 kreeg Drenthe zijn eigen rechtspraak. De **Drost** en de **Vier-en-Twintig Etten** spraken recht over misdrijven in het gewest. Tot dan toe werden de

doodvonnissen voltrokken door beulen uit Groningen of Twente. In **1628** besloot men echter een eigen scherprechter aan te stellen: **Hans Haevestadt**, zoon van de Groninger beul. Zijn vaste standplaats werd **Coevorden**, waar op dat moment een Fries garnizoen lag. De Friese Staten betaalden de helft van zijn jaarsalaris: 450 carolusguldens, plus twee gulden per executie.

Bij zijn eedsaflegging beloofde Haevestadt zijn ambt „oprecht” te zullen bedienen en niemand te martelen uit haat of nijd, maar ook niemand „slappelijk” te zullen behandelen uit vriendschap of medelijden. Zijn opvolger, **Hans Everts uit Oldenburg**, zette die taak in 1634 voort.

De Coevorder beul werkte niet alleen in de vesting, maar trok ook door Drenthe om elders zijn werk te doen. Verspreid over de provincie lagen de galgenkampen — plekken waar recht werd voltrokken en waar de schandpaal vaak in de wind bleef staan, als waarschuwing. Bij **Westerbork** werden eeuwen later nog de halswervels van slachtoffers teruggevonden; stille getuigen van wat zich daar had afgespeeld.

Het galgenkamp van Assen

Ook **Assen** bezat een galgenkamp, aan de oostzijde van de Groningerweg, bij de latere Kloekhorststraat. Daar vond in **1694** de executie plaats van **Jurries Andries**, een man die al eerder was gestraft en daarbij zijn oren en neus had verloren. Hij had opnieuw misdaden begaan en werd veroordeeld om „met de koorde gestraft te worden, dat daarop effective de dood volge.” Het was de laatste keer dat in Assen publiek werd terechtgesteld.

De wet op papier

Het **Landrecht van 1712**, het eerste dat gedrukt en in veel exemplaren verspreid werd, noemt nog steeds de doodstraf als wettige straf op de zwaarste misdaden. De eeuwen hadden de straffen niet milder gemaakt, slechts formeler.

Slot

Wie vandaag langs de namen van oude Drentse veldjes loopt — **Galgenkamp**, **Halslag**, **Beulakkerweg** — loopt over grond waar ooit recht werd gedaan op de meest letterlijke manier. Het waren tijden waarin recht en wreedheid elkaar raakten, en waarin de beul, met zijn eed van eerlijkheid en hardheid, het laatste woord had.

Hoofdstuk 3: Veengebieden, kanalen en dorpen

Na de verwoestingen van 1672 kwam Zuidoost-Drenthe langzaam weer tot leven. Dorpen als Sleen, Dalen, Oosterhesselen en Schoonebeek werden herbouwd, akkers opnieuw ingezaaid en het vee keerde terug op het land. Toch bleef een groot deel van het landschap ongerept: uitgestrekte, ruige veengebieden reikten tot aan de Duitse grens. Ze waren rijk aan turf en mogelijkheden, maar ook ontoegankelijk en moeilijk te ontginnen.

In dit veenrijke gebied ontstond de Hoogeveense Vaart, die in de beginjaren de *Echter Nieuwe Grift* werd genoemd. Rond 1624 begon men met de aanleg van het kanaal, bedoeld om turf per schip vanuit de veengebieden naar Meppel te vervoeren. De werkzaamheden kwamen op gang nadat jonkheer Roelof van Echten tot Echten in 1626 een concessie kreeg voor de exploitatie van **5.000 morgen veen**. Een **morgen** was een oude oppervlaktemaat: het stond voor de hoeveelheid land die een boer in één ochtend kon ploegen — afhankelijk van de streek grofweg tussen de 0,85 en 1 hectare.

Slechts een jaar later, in 1627, ging de nieuwe vaarweg open voor de scheepvaart. Rond 1631 werd hij doorgetrokken naar het gebied van het huidige Hoogeveen. Pas rond 1800 raakte de naam *Hoogeveense Vaart* algemeen in gebruik.

In de loop van de negentiende eeuw werd duidelijk dat het kanaal, inmiddels van groot economisch belang, beter beheerd en verder verbeterd moest worden. In 1850 verleende minister Thorbecke een concessie om de vaart door te trekken tot in het Bargerveen. Nog datzelfde jaar ging de concessie over naar de N.V. Drentsche Kanaal Maatschappij (DKM). Onder leiding van jonkheer A.W. van Holthe tot Echten begon een periode van uitbreiding, verdieping en verbeteringen die de Hoogeveense Vaart tot een van de belangrijkste waterwegen van Drenthe zouden maken.

Uitbereiding Kanalen in zuidoost Drenthe

In 1857 begon men met het verlengen van het kanaal, een belangrijke stap om de turfafvoer uit het veengebied verder te verbeteren. Drie jaar later, in 1860, bereikte het kanaal de grens tussen de gemeenten Sleen en Emmen, ter hoogte van de marken van Erm en van Noord- en Zuid-Barge.

Het kanaal en de daaropvolgende dorpsontwikkeling raakten daarmee nauw met elkaar verweven. Waar eerder slechts ongerept veen lag, ontstond een gemeenschap van werkers die dagelijks bezig waren met het graven van hoofd- en dwarswijken, het aanleggen van zijtakken en het reguleren van het waterpeil. Zo groeide de Hoogeteekvaart uit tot meer dan alleen een waterweg: zij werd een levensader voor het veengebied, een symbool van herbouw en vooruitgang, en een onmisbare schakel in de economische ontwikkeling van Zuidoost-Drenthe.

Van nog groter belang was de aanleg van de Verlengde Hoogeteekvaart. In 1860 bereikte deze de meest westelijk gelegen Barger-venen, en in datzelfde jaar kon de eerste turf worden afgevoerd. In de daaropvolgende jaren werd de vaart stapsgewijs verder oostwaarts verlengd. Naast de gebruikelijke hoofd- en dwarswijken werd in zuidelijke richting de zogenoemde Zijtak gegraven, waarvan de aanleg in 1862 werd voltooid. Deze Zijtak was van cruciaal belang: zij maakte de effectieve ontginning van

het Amsterdamsche Veld mogelijk. Dwars daarop werd het Dommerskanaal gegraven, waardoor het Amsterdamsche Veld volledig werd ontsloten.

Na de overname door de DKM volgden verdieping en verlenging van de vaarweg. Rond 1852 was het traject tot Hoozevee verbeterd, en in 1860 werd de eerste turf uit het Bargerveen via de Verlengde Hoozeveense Vaart vervoerd. In fasen werd de vaart verder doorgetrokken tot aan de Duitse grens, die in 1893 werd bereikt. Ook later, in 1934, was de DKM betrokken bij de aanleg van het Kanaal Coevorden-Zwinderen, waarna de aandacht verschoof naar onderhoud en vernieuwing.

In 1948 werd een commissie ingesteld om de toekomst van de kanaalmaatschappijen te onderzoeken. Omdat een besluit uitbleef, werd de concessie van de DKM herhaaldelijk kort verlengd. Vanaf 1953, toen de maatschappij financieel niet langer in staat was het kanaal te onderhouden, nam de Provinciale Waterstaat deze taak over, met steun van Rijk en provincie.

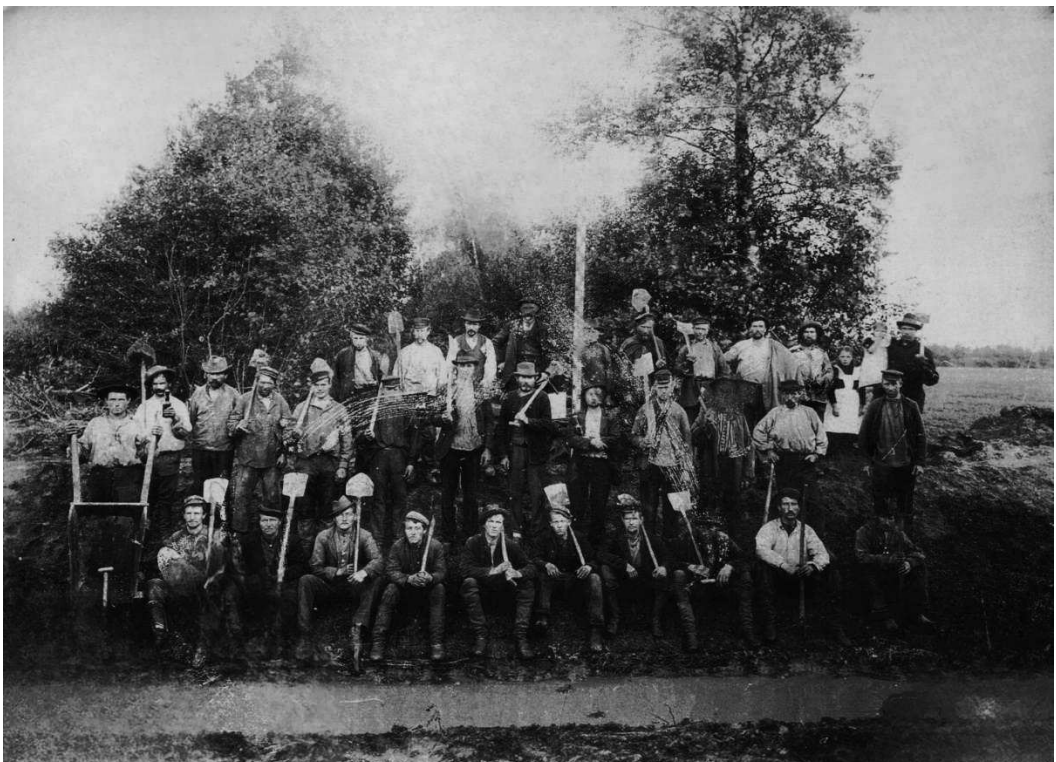
De ontsluiting van het veengebied vond plaats vanuit drie, later vier richtingen, en vormde een complex netwerk van kanalen en vaarwegen dat de economische ontwikkeling van Zuidoost-Drenthe sterk beïnvloedde. De meest directe verbinding vanuit het noorden was die via het Stadskanaal, dat in 1872 in gebruik werd genomen. Vanuit het noordwesten werd het veen ontsloten door het Oranjekanaal, dat een belangrijke rol speelde in de afvoer van turf naar bredere markten.

Dit kanaal mondde bij Emmer-Compasuum uit in het Stads-Compasuumkanaal en bij Klazienaveen in de Verlengde Hoogeveensche Vaart, waarmee een samenhangend netwerk van noord-zuid- en oost-westverbindingen tot stand kwam. In 1921 volgde een verdere oostelijke ontsluiting met de aanleg van het Barger-Compasuumkanaal, waardoor de infrastructuur van Zuidoost-Drenthe werd vervolmaakt en de turfwinning optimaal werd ondersteund.

Ook in 1889 werd een belangrijke schakel toegevoegd: de verbinding tussen het Oranjekanaal en de Hoogeveensche Vaart. De Verlengde Hoogeveensche Vaart bereikte in 1893 de Duitse grens, en in 1898 volgde een directe aansluiting op het Duitse kanalenstelsel, wat de afvoer van turf en andere goederen aanzienlijk vergemakkelijkte.

Vanuit het zuiden kwam in 1884 het Stieltjeskanaal tussen Coevorden en het Amsterdamsche Veld in gebruik, waarmee ook deze route een belangrijke toevoerweg werd. De hoofdinfrastructuur in Zuidoost-Drenthe werd voltooid in 1906, toen het Scholtenskanaal een verbinding tot stand bracht tussen de Hoogeveensche Vaart en het Stadskanaal.

De concessie voor de aanleg van het Stieltjeskanaal werd verleend aan A. Slingenberg en L.B.J. Dommers, die in 1882 de N.V. Stieltjeskanaal Maatschappij (SKM) oprichtten.

Het kanaal werd vernoemd naar Thomas Johannes Stieltjes, die zich krachtig had ingezet voor de aanleg. Eerder had hij er al voor gezorgd dat Coevorden via een kanaal een verbinding kreeg met de Vecht bij Gramsbergen. De werkzaamheden vonden plaats tussen 1882 en 1884 en vormden een belangrijke impuls voor de economie van Coevorden.

Het ontstaan van het Amsterdamsche Veld

In 1850 ontstond de veenkolonie Amsterdamsche Veld, die een bijzonder ontstaansverhaal kent. Waar de meeste veenkoloniën in Nederland werden ontwikkeld door regionale ondernemers of lokale markegenootschappen, werd het Amsterdamsche Veld geboren uit een initiatief met een opvallend internationaal karakter. In dat jaar kochten zes Amsterdamse kooplieden het zuidelijke deel van het Bargerveen, op de grens met de toenmalige gemeente Schoonebeek. Zij deden dit namens een in Londen gevestigde Engelse maatschappij, wat het project vanaf het begin een internationale dimensie gaf.

De zes kooplieden — Hendrik Meinesz, Gerrit Cruys, Pieter-Christiaan van Beeck Vollenhoven, Pieter Christiaan Stadnitski, Jan Pieter Abraham van Wickevoort Crommelin en Adriaan van Geuns — zetten hun plannen in 1850 voort door de Drentsche Landontginning Maatschappij (DLM) op te richten. De bedoeling was om de vervening (brandturf) en later de ontginning van de afgeveende gronden te bevorderen. Ook waren zij aandeelhouders van de Drentsche Kanaal Maatschappij (DKM), waardoor zij direct belang hadden bij verbetering van de Hoogeveense Vaart, essentieel voor het transport van turf.

In 1851 breidden zij hun invloed verder uit door een uitgestrekt veengebied van 2.256 hectare langs de zuidgrens van de gemeente Emmen aan te kopen: het Amsterdamscheveld. Hierdoor werden zij de drijvende kracht achter de grootschalige ontginningen en de economische ontwikkeling van Zuidoost-Drenthe. Het veld bleef aanvankelijk grotendeels ongebruikt en werd vooral als jachtterrein gebruikt.

Zij stichtten de plaats Nieuw-Amsterdam, een naam die verwees naar hun eigen herkomst. Dit Nieuw-Amsterdam bevond zich in de hoek van de Zijtak en het Dommerskanaal. Als administrateur en zaakwaarnemer van de DLM werd Lodewijk Bernardus Johannes Dommers aangesteld, zoon van Berend Dommers en Carolina Francisca La Paix. Voor hem liet de DLM de villa *La Paix* bouwen, waar hij van 1874 tot aan zijn dood woonde. De naam verwees naar de aangetrouwde familie van B. Dommers, de eerste administrateur van de DLM. Het huis werd in 1852 gebouwd en

aanvankelijk als logement gebruikt. In 1873 werd het voorhuis aangebouwd en rond 1885 was het geheel voltooid. In 1971 werd het huis verkocht aan mevrouw C.A. Heerma van Voss-Taets van Amerongen.

In 1909 werd de DLM overgenomen door de Griendtsveen Maatschappij, een familiebedrijf opgericht in 1885 door Joseph en Eduard van de Griendt en gevestigd in Rotterdam. De maatschappij vestigde zich aan de weg van Erica naar Schoonebeek, waar de weg het Dommerskanaal kruiste. Hier bouwden zij, naast fabrieksgebouwen voor turfstrooiselfabricage, woningen voor personeel — zowel beambten als arbeiders. De elektriciteit werd opgewekt met een eigen centrale, gestookt op turf. Na 1945 werd gestart met een landbouwbedrijf. Van het oorspronkelijke bezit in het Amsterdamscheveld bevindt zich nog ongeveer 700 hectare in eigendom.

De Amsterdamse kooplieden maakten jarenlang winst, vaak over de ruggen van kanaalgravers en veenarbeiders. Uiteindelijk verkochten zij hun bezit en verdwenen van het toneel. Hun namen leven voort in bruggen, sluizen en waterwegen die naar hen genoemd zijn, maar het was hun investeringsdrift die de aanleg van belangrijke kanalen en waterwegen mogelijk maakte, waardoor de handel en de ontginning van het Drentse veen in de 19e eeuw een enorme impuls kregen.

De veenindustrie in Zuidoost-Drenthe

In Zuidoost-Drenthe waren talloze verveners actief, variërend van kleine eenmansbedrijfjes tot grote maatschappijen. Sommige hielden zich rechtstreeks bezig met turfwinning, andere traden vooral op als beheersmaatschappijen. Ook waren er bedrijven die turfwinning slechts zijdelings tot hun activiteiten rekenden, en ondernemingen die het als hun kernbedrijf beschouwden. Tot die laatste categorie behoorden onder meer de N.V. Griendtsveen Turfstrooiselmaatschappij, de N.V. Oud-Schoonbeeker Turfstrooiselfabriek, Veenderij A. Veldkamp en de Purit. De N.V. Maatschappij Klazienaveen v/h firma W.A. Scholten was actief op alle terreinen van het veenderijbedrijf: turfwinning, diverse vormen van turfindustrie én dalgrondontginning.

De grootschalige turfwinning in Zuidoost-Drenthe kwam pas na 1860 goed op gang. Rond 1900–1910 was het gehele Emmer veengebied ‘aan snee’. In de jaren 1870 en 1880 bedroeg de productie 10.000 tot 20.000 dagwerken per jaar. In de jaren 1890 verdubbelde dit aantal naar circa 40.000 dagwerken, en na 1905 liep de productie zelfs op tot 80.000 à 100.000 dagwerken per jaar. Dit niveau overtrof dat van alle andere noordelijke verveningsgebieden uit het verleden. Ondanks de opkomst van steenkool bleef de vraag naar energie aan het einde van de 19e en het begin van de 20e eeuw zo groot dat ook turf kon blijven profiteren. Vooral in de laatste oorlogsjaren van de Eerste Wereldoorlog werd de productie opgevoerd, met als hoogtepunt 1920, toen bijna 120.000 dagwerken werden gehaald. Dit was het gevolg

van de pogingen van veenbedrijven om nog eenmaal maximaal te profiteren van gunstige marktomstandigheden.

Na 1920 stortte de turfmarkt in. In Zuidoost-Drenthe leidde dit tot een noodsituatie die slechts gedeeltelijk kon worden opgevangen met hulpacties, werkverschaffing en emigratie. De positie van turf werd voortaan volledig bepaald door de ontwikkelingen op de steenkolenmarkt. In 1926 werd een steunregeling ingevoerd: f0,25 per m³ turf plus een halve cent per m³ voor vervoer. Deze tijdelijke regeling bleef in afgeslankte vorm bestaan tussen 1927 en 1930 (f0,05 per m³). Mede hierdoor herstelde de productie zich enigszins. Maar het uitbreken van de wereldcrisis in 1929 veroorzaakte opnieuw een zware terugval, wederom afhankelijk van de malaise in de steenkolensector.

In 1933 werd turf officieel als crisisproduct aangemerkt en onder de Landbouwcrisiswet gebracht. Dankzij deze steun bleef de turfproductie tot aan de Tweede Wereldoorlog op niveau. Tijdens de oorlog bleef de productie redelijk op peil, althans volgens de officiële cijfers. De vraag naar huisbrandturf nam sterk toe, waardoor distributieregelingen nodig werden, maar het transport leverde steeds meer problemen op. In de eerste naoorlogse jaren bleef turf een belangrijke brandstof, vooral door een algemeen energietekort. Toch liep de afzet vanaf 1949 sterk terug. Toen het Ministerie van Economische Zaken in 1950 zijn steun introk, was het met turf als brandstof in Nederland — afgezien van beperkt gebruik in de productiegebieden zelf — definitief gedaan.

mini-essay: Amsterdamsche Veld

In 1891 was het Amsterdamsche Veld nog een jonge veenkolonie, waar armoede en harde arbeid het leven bepaalden. Een officieel armbestuur ontbrak; de gemeente gaf steun in geld, vooral aan weduwen en grote gezinnen. Arbeiders met werk kwamen alleen tijdens streng winterweer in aanmerking. Bedelen bleef wijdverbreid, ondanks pogingen om werk te verschaffen — uitgedeelde gereedschappen verdwenen vaak snel.

De bevolking leefde in grote eenvoud. Sommige woonden in stevige huizen langs kanaal of weg, anderen in hutten op zelf ontgonnen zandgrond. Losse arbeiders verbleven in tenten met muren van turf of zoden. Geneeskundige hulp kwam van één arts uit Sleen; vroedvrouwen waren er niet, bevallingen werden door buurvrouwen begeleid.

Een oud veenarbeider herinnerde zich hoe hij en zijn vrouw in hun eerste jaren vooral maïsbrood en maïsappaten aten, en daarvoor beiden lange dagen moesten werken. Vrouwen werkten net zo hard mee in het veen, vaak tot laat in het seizoen, terwijl de kinderen in een kruiwagen werden meegenomen.

Ondertussen bleef het onderwijs achter: van de 184 kinderen gingen er gemiddeld slechts 84 regelmatig naar school, vooral door gebrek aan kleding of schoeisel. Herhalingsonderwijs kende weinig succes door de grote afstanden.

Toch waren er ook tekenen van vooruitgang. Naarmate het veen uitgeput raakte, trokken de zwakkere elementen weg en vestigden de blijvers zich als kleine zelfstandigen, met een paar schapen, wat eigen land en een akkertje voor de winter. Zo ontstond langzaam een gemeenschap die, ondanks de schrale omstandigheden, wortel begon te schieten.

Engelsen in het Drentse veen – een bericht uit 1853

In het voorjaar van 1853 verscheen in de Franstalige krant *Journal du Limbourg* een opmerkelijk bericht over... Noord- en Zuid-barge en Nieuw-Amsterdam. Terwijl duizenden gelukzoekers hun heil zochten in de goudvelden van Californië en Australië, wees de krant fijntjes op een andere bron van rijkdom: het Drentse veen. “Hoewel Nederland niet de rijke goudmijnen bezit die duizenden emigranten aantrekken,” schreef de redacteur, “heeft zij toch een bodem die een vruchtbare bron van rijkdom is. De aandacht heeft zich de laatste tijd sterk gericht op de veenmoerassen van Noord- en Zuid-Barge, in Drenthe.”

Het artikel meldde dat drie Engelse heren zich in Drenthe ophielden, op zoek naar een manier om een deel van de veenmoerassen te verwerven. In Nieuw-Amsterdam waren inmiddels extra arbeiders aangetrokken voor de turfwinning, een teken dat de ontginning voortvarend doorging.

Wie die drie Engelsen waren, vermeldde de krant niet. Maar het beeld is veelzeggend: terwijl Europa in de ban was van goudkoorts, trok ook het Drentse veen investeerders van overzee aan. Het “zwarte goud” lag hier niet in aders onder de grond, maar in de natte, zompige velden die eeuwenlang onze brandstof en broodwinning zouden blijven.

En zo stond Drenthe, al in 1853, genoemd in een buitenlandse krant — als land van turf, arbeid en stille rijkdom.